

TURİZMİ TOPLUMSAL BİR RİTÜEL OLARAK OKUMAK

Öğr. Gör. Dr. Enis Tataroğlu

Atılım Üniversitesi, İşletme Fakültesi

Turizm ve Otel İşletmeciliği Bölümü

Çalışma yaşamının dışında gerçekleşen davranış, eylem ya da pratikler olarak en yalın şekliyle tanımlandığında dahi serbest zaman ritüellerinin toplumsallığın ayırıcı bir özelliği olduğu açıkça görünür. Bir toplumsal grup ya da kitlelerce gerçekleştirilen rutinleşmiş davranış biçimleri olsalar da ritüellerin, ritüele katılan bireylerin anlam dünyaları ile ilintili birçok işlevi vardır. Grup bilinci ve dayanışma örüntülerinin güçlenmesi, kimlik algılarının inşa edilmesi, bireyin ait olduğu toplumsal grup ile başka gruplar arasında toplumsal ve simgesel ayrımların kurulması ve bireylerin bir statüden başka bir statüye geçişlerinde işlevsel olmaları ritüelleri toplumsal yaşamın devamlılığını sağlamada kaçınılmaz kılmıştır.

Geleneksel toplumlarda ‘geçiş ritüelleri’ toplumsal yaşamın belirli bir evresini oluşturan rutinleşmiş bir davranış biçimiydi. Turner (2008) geleneksel toplumlarda yaşamın birbirine bağlı farklı üç evresinden söz eder: Olağan yaşamdan ayrılma, geçiş ritüelleri ve olağan yaşamla yeniden bütünleşme. Geleneksel yaşam döngüsünün olağan yaşamdan ayrılma evresinde, karnaval ya da hac yolculuğu biçiminde bir etkinlik aracılığıyla çalışma ve aileden kaynaklanan rol ve yükümlülüklerle belirlenen yapıların dışına çıkılır. Hac yolculuğu, karnaval, festival ya da şenlik biçiminde oluşan bu etkinlikler birer geçiş ritüelidir ve bu deneyim sonucunda yenilenme, arınma, yükselme adı altında bir kazanım edinilir. Bu ritüellerin ardından gelen son evrede toplumsal yaşamın olağan yapılarıyla yeniden bütünleşilir. Geçiş ritüelleri sadece geleneksel toplumlar ve geleneksel yaşam tarzlarına özgü değildir. Grup ve toplumların devamlılığı, üyelerinin birlikte gerçekleştirdiği rutinleşmiş sembolik davranış biçimlerinden oluşan dayanışma örüntüleriyle olanaklı olduğundan geçiş ritüellerinin yeniden üretilmelerinin yolu hep canlı ve açık olmaya devam etmektedir. Bu konuda kitle kültürüne özgü bazı eğlence biçimleri/etkinlikleri ile spor ve özellikle futbolun oynadığı rol her zaman dikkat çekmiştir. Dünyanın hemen hemen her yerinde milyonlarca insanın ‘tarafdar’ olarak katıldıkları ritüellerin ve genelde futbolun ‘grup kimliği ve aidiyeti inşa etme’ ‘gruplar arası sembolik sınırların kurulması’ ‘kolektif ruh’ gibi çeşitli içerimlere sahip olduğu üzerinde çok durulmuştur.

Turizm geçiş ritüelleriyle ilişkilendirilebilir mi? *Bu ilişkiyi kurmak için nereden başlamalı?*

Bu sorular ilk kez sorulmamaktadır ve turizm ile toplumsal ritüeller arasında ilişki kurmaya yönelik yaklaşımların tarihi oldukça eskilere gider. Dinlence-eğlence amaçlı (leisure/recreational tourism) ya da kitle turizmi olarak tanımlanan turizm üzerine yapılan ilk sosyolojik çalışmalarda turizm, modern çağın en önemli ritüellerinden biri olarak gösterilmiştir (MacCannell 2013). İlk dönem turizm sosyologlarının turizmi modern bir ritüel olarak tanımlamalarının ardında, milyonlarca insanın senelik izinlerinde birkaç haftalığına özellikle deniz kıyılarına akın etmeleri ve ardından normal yaşamlarına -çalışma ve ev ile ilgili yükümlülüklerine- bir kazanım ya da yükselmeyle geri dönmeleri ve bu biçimde oluşan ve her yıl tekrarlanan bu döngüsel hareketin önce Kuzey Avrupa ve Amerika'da sonra da küresel bir 'yaşam-tarzı' haline gelmesi olgusu yatar. Bu kitlesel hareketin geleneksel toplumların karnaval, festival, hasat şenlikleri, tören, gibi geçiş ritüelleri ile olan benzerlikleri üzerinde durulmuştur. Bu benzerlikler şöylece özetlenebilir: Her ikisi de yılın belirli dönemlerinde oluşurlar ve rutin yaşamın kesintiye uğramasıyla oluşurlar. Ayrıca, normal yaşamdan yani çalışma ile ilgili yükümlüklerden farklıdırlar ve bireylerde 'arınma', 'yenilenme', 'yükselme' ya da 'statü geçişi' biçiminde bir kültürel, toplumsal ve/veya bireysel kazanıma neden olurlar.

Graburn (1989), modern zamanlarda turizm etkinliklerinin önemli bir kısmının geleneksel toplumların karnavalları, ürün/hasat şenlikleri gibi olağan yaşamın kısa bir süreliğine kesintiye uğraması ve sonra olağan yaşama başka bir statüyle yeniden geçilmesini sağlayan pratiklerden oluştuğunu ileri sürer. Bu ayrım daha sonra turizm sosyologlarınca 'sıradan-sıradışı' ikiliği olarak da ifade edildi. Çalışma ve ev ile ilgili mekân ve zaman, olağan/rutin/sıradan; serbest zaman ise rutin-dışı veya sıradışı olarak tanımlandı ve her iki alan kendilerine ait davranış norm ve ritüelleri ile ayrı ayrı kurumsallaştı. Bu bağlamda, turizm toplumsal zaman ve mekânın sıra dışı yani, üretim ve çalışma ile ilgili olmayan tarafında yer aldığından serbest zamanda gerçekleşen bir toplumsal ritüel olarak nitelendirilmektedir. Örneğin, Franklin'e (2003) göre turistler seyahat/tatil sırasında olağan/sıradan rutinlerinden farklı bir şekilde davranırlar ve bu davranışları başka bir durum veya aşamaya yükselme ile ilgili ritüellerle biçimlenir.

MacCannell (2013) ayrıca, geleneksel toplumların geçiş ritüellerinin modern toplumlardaki adının turizm olduğunu, geleneksel ritüellerde belirli zamanlarda kutsal ya da dinsel bir amaç etrafında farklı mekânlarda toplanarak birliktelik, bütünleşme ve dayanışma bağları pekişirken, günümüzde aynı amacın seküler

bir biçimde turizm aracılığıyla sağlandığını ileri sürmüştür. 20. yüzyıl sadece modern olmak ile turist olmanın aynı anlama geldiğinin, modern olmanın turist olmaktan geçtiğinin kabul edildiği bir yüzyıl değildi, modernlik ile özdeşleşen grup ve kimliklere ait olmanın daha fazla turizm ritüellerine/faaliyetlerine katılmakla eş anlamlı olduğuna yönelik bir anlayış ve auraya da sahipti. Seyahat etmek bir 'hak' olarak tanımlanarak turizm aracılığıyla oluşan geçiş ritüellerine katılmanın kurumsal alt yapısı daha çok geçtiğimiz yüzyılda pekişti.

Bilindiği gibi, deniz kıyısı ve kumsal on dokuzuncu yüzyılında kitle turizminin temelini atıldığı ilk yerdi ve bu nedenle geçiş ritüelleri ve kitle turizmi arasındaki ilişki en çok deniz turizmi, kıyı ve kumsal üzerinden ele alınmıştır. Günümüzde de deniz-kum-güneş turizmi kitle turizmi pastasının önemli kısmını oluşturmaya devam etmektedir. Sonbahar ve kış aylarına girmeden önce kumsalda güneşlenmeden geçen bir yaz sezonunu pek çok insan hala tasarlamamaktadır. Bir geçiş ritüeli olarak deniz-kum-güneş turizmi coğrafyacı, sosyolog, turizm ve kültür tarihçilerinin ilgisini çekmiştir (*).

Geçiş ritüelleri ve deniz-kum-güneş turizmi arasındaki ilişki, geçiş ritüellerinin hem olağan toplumsal rol ve yapıardan 'ayrılma' hem de bunlarla 'bütünleşme' biçiminde ortaya çıkan iki farklı etkisine göre ayrı ayrı irdelenmiştir. Ayrılma nosyonu, çalışma yaşamının rasyonel-bürokratik yapısı ile yıpranan bedenin yeniden iş ve toplumsal rollere dönmeden önce ihtiyaç duyduğu yenilenme ve arınma ihtiyacı ile ilintilidir. Bu bağlamda turizm, deniz kıyısı, deniz havası, güneş ve kumsal ile gelen terapi ve sağlık aracılığıyla bedenin ve ruhun olağan yaşamın yükümlülüklerine dönmeden önce yeniden üretilmesi için yer alınması gereken bir geçiş ritüeli olarak tanımlanır.

Deniz-kum-güneşe dayalı turizm pratiklerinin bütünleştirici işlevi ise daha çok kültürel/toplumsal ve/veya siyasal bağlamlarda tartışılmaktadır. Turizmin statü, kimlik ve yaşam tarzları üzerine etkileri ile popüler destinasyonlarda ya da tam tersine çok az turist bulduğu yerlerde bulunmaya yönelik tutumlarla edinilen simgesel ve kültürel sermaye kazanımları üzerinde çok durulmuştur. Bu bağlama göre bakıldığında, deniz-kum-güneş turizmi belirli bir statü, kimlik veya sınıfa olan aidiyetler ve/veya geçişler için araç olarak tanımlanmaktadır. Örneğin Franklin (2003), İngiltere'de kitle turizminin başladığı ilk yer olan Brighton'da bulunmaya yönelik geçiş ritüellerinin İngilizliğin ve İngiliz ulusal kimliğinin pekişmesiyle sonuçlanan siyasal ve kültürel bir işlevine sıkça vurguda bulunmaktadır.

Günümüzde turizm endüstrisi hayli uzmanlaşmıştır. Eko-turizm, kültür turizmi, sorumlu turizm, çiftlik turizmi, kırsal turizm, sağlık turizmi, gastronomi turları vb. adı altında farklılaşan tüm bu turizm etkinlikleri kendilerine özgü turist tipi,

davranış ve tutumlarıyla hem 'ayrılma' hem de 'bütünleşme' biçiminde geçiş ritüeli olma özelliklerine sahiptir. Bir geçiş ritüeli olarak çeşitli biçimlerde oluşan tüm bu turizm pratikleri hem yaşamın çalışma ve/veya toplumsal yükümlülüklerin belirleyici olduğu evresinde karşılanamayan ruhsal, biyolojik ve/veya toplumsal ihtiyaçların giderilmesine yönelik ritüeller, hem de belirli statü, sınıf veya kimliklerle bütünleşmeye yönelik ritüeller olarak irdelenebilir.

Turizm, sıkça ele alındığı şekliyle sadece bir dinlenme-eğlence faaliyeti ve özellikle ulaşım alt yapısı ve teknolojik ilerlemelerin sonucunda ortaya çıkan ve gelişen bir endüstri olarak değil, bir geçiş ritüeli olarak düşünüldüğünde gezi, seyahat, tatil gibi olguların kapsamlı bir toplumsal ve kültürel arka plana sahip olduğu görülmektedir.

(*) Bu konuda özellikle Rob Shields (1991) 'Places on the Margin : Alternative Geographies of Modernity, Routledge ile Chris Rojek (1993) 'Ways of Escape: Modern Transformations in Leisure and Travel, isimli çalışmalar örneklendirilebilir.

KAYNAKÇA:

- Turner V. (2008): The Ritual Process, Structure and Anti-Structure, second edition Aldine Transaction USA
- MacCannell. (2013) The Tourist: A New Theory of The Leisure Class, new edition, University of California Press
- Graburn N (1989) Tourism: The Sacred Journey, Valene Smith (ed) Hosts and Guests The Anthropology of Tourism içinde (s. 21-37), University of Pennsylvania Press.
- Franklin A. (2003) Tourism: An Introduction Sage Publications

